

УДК [72.025.4:727+72.03](476.5)

DOI 10.52928/2070-1683-2025-43-4-28-38

**БУДЫНАК БЫЛОГА ДОМА АФІЦЭРАЎ У ПОЛАЦКУ:
ВЫНІКІ ДАСЛЕДАВАННЯЎ 2021–2024 ГАДОЎ****Р.А. ЗАБЕЛА****(ТАА «Навукова-практычны цэнтр «РЭСТАБІЛІС», Мінск)****ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6285-9003>**

У артыкуле прадстаўлены вынікі навуковых даследаванняў, праведзеных у 2021–2024 гадах у межах распрацоўкі праектнай дакументацыі і рэалізацыі праектных рашэнняў па капітальным рамонце з мадэрнізацыяй будынка былога Дома афіцэраў у Полацку. Актualізаваны звесткі пра гісторыю будаўніцтва аб'екта, прааналізаваны першапачатковыя праектныя рашэнні і вызначаны аналагі, створаныя паводле падобнага тыпавага праекта. Асобная ўвага надаецца пытанню аўтарства: на падставе аналізу архіўных матэрыялаў і кампартыўнага метаду выказваецца гіпотэза пра прычыненасць да праекта архітэктараў Іосіфа Каракіса, Мікалая Гайгарава і Уладзіміра Навасадава. Прадстаўлена графічная рэканструкцыя першапачатковага колеравага рашэння фасадаў будынка. Вызначана гістарычная і архітэктурная значнасць помніка, а таксама акрэслены асноўныя праблемы яго аднаўлення і захавання. Вынікі даследавання спрыяюць больш глыбокаму разуменню савецкай грамадскай архітэктуры міжваеннага перыяду і ствараюць аснову для далейшага планавання рэстаўрацыйных прац.

Ключавыя словы: Дом афіцэраў у Полацку, даследаванні, рэканструкцыя, рэстаўрацыя, Іосіф Каракіс, Мікалай Гайгараў, гістарычны каларыт архітэктуры, савецкая архітэктура, неакласіцызм, постканструктывізм, ар-дэко.

Уводзіны. У 2024 годзе, пасля больш чым дзесяцігадовага перыяду заняпаду, будынак былога Дома афіцэраў у Полацку быў адноўлены і адкрыты для наведвання. У выніку праведзеных работ ён стаў адным з навучальных карпусоў Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Дом афіцэраў з'яўляецца значным аб'ектам у гісторыі горада, які мае не толькі сацыяльна-палітычнае, але і архітэктурна-гарадабудаўнічае значэнне. Нягледзячы на гэта, раней комплексныя даследаванні гэтага будынка не праводзіліся. Заставаліся невядомымі аўтарства праекта, першапачатковы выгляд будынка, яго архітэктурныя і гістарычныя вартасці, а таксама ступень іхніх зменаў.

Правядзенне капітальнага рамонту з мадэрнізацыяй стала нагодай для ўсеабаковага вывучэння будынка. У 2021–2024 гадах былі праведзены комплексныя навуковыя даследаванні, вынікі якіх сталі асновай для распрацоўкі праектнай дакументацыі і аднаўлення аб'екта.

Даследаванні былі выкананы спецыялістамі ТАА «Навукова-практычны цэнтр «РЭСТАБІЛІС» (навуковы кіраўнік Р.А. Забела), навукова-даследчага аддзела УК «Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік» (загадчык аддзела Ю.А. Аўчыннікава, вядучы навуковы супрацоўнік А.А. Салаўёў), ААТ «Белрэстаўрацыя» (галоўны спецыяліст Л.Л. Чарняўская). Праект распрацаваны ППУП «АнкорПраект» (ГПІ С.Ю. Кулеш, ГАП Ю.У. Квачонак). Заказчыкам работ выступаў «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай».

Асноўная частка. Архітэктурна-гістарычны аналіз і гіпотэза пра аўтарства праекта. Дом афіцэраў у Полацку (Дом Чырвонай арміі) быў узведзены ў 1930-х гадах у кантэксце агульнасаюзнай праграмы будаўніцтва вайсковых і культурна-асветніцкіх устаноў для Чырвонай арміі. Падобныя аб'екты масава ўзводзіліся на ўсёй тэрыторыі СССР, асабліва ў гарадах з буйнымі вайсковымі гарнізонамі, выконваючы функцыю культурных і ідэалагічных цэнтраў для ваеннаслужачых і гараджан.

Полацк меў стратэгічнае значэнне як транспартны вузел і памежны рэгіён СССР, што абумовіла размяшчэнне тут значных вайсковых фарміраванняў. Будаўніцтва Дома афіцэраў было ўключана ў больш шырокі працэс сацыялістычнай рэканструкцыі горада, якая ажыццяўлялася паводле Генеральнага плана 1936 года, распрацаванага майстэрнямі «Белдзяржпраекта»¹. Гэты аб'ект стаў адным з першых буйных грамадскіх будынкаў савецкага Полацка.

Дом Чырвонай арміі ў Полацку быў узведзены паводле тыпавага праекта клуба на 750 месцаў, распрацаванага Цэнтральным Ваенпраектам СКУ Рабоча-сялянскай Чырвонай арміі ў 1936 г. (аб'ект № 168/21)².

Дакладная дата будаўніцтва застаецца дыскусійнай. Паводле тлумачальнай запіскі да праекта аднаўлення, асноўныя работы былі выкананы ў 1936–1938 гг.³. Іншыя крыніцы сведчаць, што выдзяленне зямельнага ўчастка пад будаўніцтва адбылося толькі ў 1937 г., завяршэнне будаўнічых работ планавалася на 1939 г., а ўвод у эксплуатацыю адбыўся ў 1940 г.^{4,5}.

¹ Комплексные научные изыскания : Историческая справка / ООО «НПЦ «РЕСТАБИЛИС». – Минск, 2022. – Об. № 69.21.

² Архіў РУП «Інстытут Ваенпраект» – Аб'ект 25/1. Праект № 79351. Аднаўленне клуба на 750 чалавек. 1951–1953 гг.

³ Пашпарт матэрыяльнай гісторыка-культурнай каштоўнасці «Былы дом афіцэраў» Віцебская вобласць, Полацкі раён, г. Полацк, вул. Талстога, 8 / Праектны філіял ААТ «Белрэстаўрацыя»; вык. Л.Л. Чарняўская. – М., 2024.

⁴ Отчет о физико-химических исследованиях / ООО «НПЦ «РЕСТАБИЛИС». – Минск, 2022. – Об. № 69.21.

⁵ Цэнтральны архіў Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь. – Ф. 3390. Воп. 82042. Спр/В. 1. Арк. 17.

Узведзены мураваны будынак мае П-падобную планіровачную схему і сіметрычную аб'ёмна-прасторавую кампазіцыю. Кампазіцыйным цэнтрам з'яўляецца дзесяцівосевы трохпавярховы аб'ём, цэнтральная частка якога акцэнтавана складаным у плане васьмікалонным порцікам. Па баках асноўнага аб'ёму перпендыкулярна далучаюцца два ніжэйшыя дзесяцівосевыя двухпавярховыя крылы, што фарміруюць дваровы курданёр.

Самым адметным кампазіцыйным элементам інтэр'еру з'яўляецца парадная лесвіца, размешчаная ўздоўж сцяны дваровага фасада ў завяршэнні ўваходнага вестыбюля. Яна ўзнімаецца ў два бакі ад выйсця ў двор, размешчанага па восі вестыбюля. Лесвіца вядзе на другі паверх да вестыбюля актавай залы, які аддзелены ад двух-светлавой прасторы лесвіцы каланадай.

Праведзены тыпалагічны аналіз аб'ектаў на тэрыторыі Беларусі і іншых краін былога СССР дазволіў выявіць чатыры будынкi, якія характарызуюцца падобнымі аб'ёмна-прасторавымі, кампазіцыйнымі і інтэр'ернымі рашэннямі. Два з іх размешчаны ў Беларусі (Полацк, Заслонава), два – ва Украіне (Вінніца, Стараканстанцінаў). Усе гэтыя аб'екты ўзведзены ў 1930-х гг. у якасці Дамоў Чырвонай арміі (малюнкi 1, 2).

Будынак у Заслонаве практычна ідэнтычны полацкаму. Маюцца дробныя адрозненні ў архітэктурнай дэталізацыі і наяўнасці дадатковых праёмаў, пры агульных кампазіцыйных і стылістычных рашэннях фасадаў і інтэр'ераў.

Будынак у Стараканстанцінаве мае аналагічныя аб'ёмна-планіровачныя і агульныя стылістычныя рашэнні, але дэманструе іншае рашэнне архітэктурнага афармлення фасадаў. Таксама іншым чынам вырашаны порцік, які, у адрозненне ад беларускіх будынкаў, не мае дзвюх цэнтральных калон, але пры гэтым захоўвае агульнае пазнавальнае кампазіцыйнае падабенства з імі.

Будынак у Вінніцы адрозніваецца ад папярэдніх аб'ектаў не толькі архітэктурным аздабленнем фасадаў і прыწყыпова іншым рашэннем порціка. Пры аналагічных асноўных планіровачных рашэннях, бакавыя крылы тут даўжэйшыя на чатыры восі, а актавая зала мае большую ўмяшчальнасць за кошт наяўнасці балкона.

Нягледзячы на лакальныя адрозненні, аналіз паказвае, што ўсе чатыры будынкi заснаваны на адзінай практнай схеме, а гэта дае падставы выказаць гіпотэзу пра іх агульнае паходжанне і магчыма аднолькавае аўтарства.

Будынак у Вінніцы лічыцца аўтарскім праектам Іосіфа Юльевіча Каракіса – украінскага савецкага архітэктара [1, с. 110]. У першай палове 1930-х гг. Каракіс працаваў у майстэрнях Ваенпраекта [2]. У 1932 годзе ў яго прафесійнай дзейнасці адзначаліся асаблівыя заслугі «ў справе праектавання культурна-побытавых будынкаў і збудаванняў Чырвонай арміі» [3]. Працуючы ў Ваенпраекце, ён прымаў удзел у распрацоўцы тыпавых збудаванняў, прызначаных для патрэб арміі [3, с. 72–76]. Напрыклад, распрацаваны ім у 1932 годзе ў Маскве тыпавы праект Дома авіяцкіх планаваўся да будаўніцтва ў 12 гарадах СССР [4].

Дом афіцэраў у Вінніцы быў узведзены ў 1934–1935 гг. і першапачаткова функцыянаваў як гарнізонны вайсковы клуб [1, с. 110]. Мяркуюцца, што праект быў распрацаваны ў Ваенпраекце да 1934 г., калі Каракіс яшчэ працаваў у гэтай установе. Даследчыкі яго творчасці адзначаюць, што першапачаткова гэта быў тыпавы праект кінатэатра на 1000 месцаў, створаны для Вінніцы, Крывого Рога і Харкава, які атрымаў першую прэмію на Усесаюзным конкурсе [1, с. 110]. Пры аналізе рэалізаванага праекта ў Вінніцы, звяртае на сябе ўвагу нетыповая для кінатэатраў планіровачная структура: асобныя класы з рэкрэацыйнымі зонамі перад імі, размяшчэнне асноўнай залы на другім паверсе, а таксама дзве меншыя залы ў бакавых крылах. Магчыма, падчас будаўніцтва функцыянальнае прызначэнне будынка было зменена, а праект перапрацаваны. На той час такія змены ў працэсе рэалізацыі былі звычайнай практыкай (напрыклад, сучасны Нацыянальны музей гісторыі Украіны першапачаткова праектаваўся Каракісам як мастацкая школа). Верагодна, гаворка ўсё ж ідзе пра выкарыстанне агульных вобразных рашэнняў аднаго тыпавага праекта пры распрацоўцы іншага. На сённяшні дзень ані конкурсны праект кінатэатра, ані рэалізаваны праект Дома Чырвонай арміі ў Вінніцы не былі выяўлены.

У архітэктурнай перыёдыцы савецкага часу выяўлены малюнак галоўнага фасада будынка, аналагічнага па агульных аб'ёмных рашэннях і архітэктурнай дэталізацыі Дому афіцэраў у Стараканстанцінаве (малюнак 3). Ён быў апублікаваны ў «Архітэктурнай газеце» за 1938 год без прывязкі да мясцовасці і падпісаны аўтарствам маскоўскіх архітэктараў Мікалая Іванавіча Гайгарава і Уладзіміра Міхайлавіча Навасадава [5]. Абодва спецыялісты скончылі будучы МАРХІ (Маскоўскі архітэктурны інстытут) у 1931 і 1934 гадах адпаведна. З 1932 года Гайгараў працаваў у майстэрнях Ваенпраекта ў Маскве. Паводле асабістай справы архітэктара, у 1938 годзе яны сумесна з Навасадавым, сапраўды, распрацавалі тыпавы праект Дома Чырвонай арміі з залай на 750 месцаў⁶.

На сённяшні дзень да канца застаецца невядомым, як ажыццяўлялася тэрытарыяльна размеркаванне распрацаваных рознымі майстэрнямі Ваенпраекта тыпавых праектаў і іх адаптацыя для розных саюзных рэспублік. Пакуль што на тэрыторыі Беларусі невядома ніводнага будынка, пабудаванага па праекце І.Ю. Каракіса ці М.І. Гайгарава з У.М. Навасадавым. Вядомы шэраг даваенных тыпавых праектаў дамоў і клубаў Чырвонай арміі, распрацаваных майстэрнямі Ваенпраекта пад кіраўніцтвам І.У. Жалтоўскага, рэалізаваных у Мінску і іншых гарадах. Таксама вядома, што тыпавыя праекты мусілі ўключаць не толькі планіровачныя рашэнні, але і інтэр'еры, і фасады будынкаў. Пры гэтым прадугледжвалася прымяненне «мясцовых архітэктурных і кампазіцыйна-планіровачных асаблівасцяў»: фасаднае афармленне павінна было распрацоўвацца з улікам «кампазіцыйных прынцыпаў нацыянальнай архітэктуры», а пры праектаванні інтэр'ераў мусілі выкарыстоўвацца «матывы народнай творчасці» [6]. Застаецца незразумелым, ці распрацоўваліся варыяцыі фасадаў для розных рэспублік тым жа аўтарскім калектывам або, прынамсі, пад кіраўніцтвам аднаго і таго ж спецыяліста.

Атрыманыя звесткі дазваляюць удакладніць паходжанне тыпавага праекта, згодна з якім у канцы 1930-х гадоў быў узведзены Дом афіцэраў у Полацку. Існуюць падставы меркаваць, што ён быў распрацаваны на аснове

⁶ Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ). – Ф. 674. Оп. 9. Д. 8. – дело Н. И. Гайгарава.

планіровачных і аб'ёмна-просторавых рашэнняў праекта пачатку 1930-х гадоў, аўтарам якога быў І.Ю. Каракіс (з залай на 1000 месцаў), але адаптаваны ў частцы фасаднага афармлення да рэгіянальных асаблівасцей і з улікам змяншэння ёмістасці залы да 750 месцаў. Аўтарамі адпаведнай варыяцыі тыпавага праекта, верагодна, выступалі М.І. Гайгараў і У.М. Навасадаў.

а – Полацк, Беларусь, 2024 г.; **б** – Заслонава, Беларусь, 2023 г., 1941 г.;
в – Стараканстанцінаў, Украіна, 2018 г, 2011 г.; **г** – Вінніца, Украіна, 2011 г., 2015 г.

Малюнак 1. – Агульны выгляд Дамоў Чырвонай арміі, пабудаваных у 1930-х гг.

а – Полацк, Беларусь. 2024 г.; *б* – Стараканстанцінаў, Украіна, 2017 г.; *в* – Вінніца, Україна, 2024 г.

Малюнак 2. – Агульны выгляд галоўнай лесвіцы

Малюнак 3. – Праект Дома Чырвонай арміі. Аўтары М.І. Гайгараў і У.М. Навасадаў.
Апублікаваны ў дадатку да Архітэктурнай газеты № 11, 1938 г. [5]. Выявіў У.А. Садоўскі

Пасляваеннае аднаўленне і функцыянаванне. У 1944 г. будынак быў знішчаны пажарам, у выніку чаго засталася толькі мураваная каробка, якая паступова разбуралася пад уздзеяннем атмасферных фактараў. Часта сустракаецца інфармацыя, што ступень разбурэння складала 70–75%⁷. Пры гэтым не ўдакладняецца характар знішчэнняў і методыка вызначэння аб'ёмаў страт.

⁷ Гл. зноску 1.

Згодна з тэхнічным заключэннем, складзеным у межах праекта паваенага аднаўлення, асноўныя нясучыя канструкцыі захаваліся ў здавальняючым стане. Не было выяўлена істотных змяненняў у цаглянай муроўцы сцен і слупоў. Міжпаверхавыя перакрыцці, якія складаліся з металічных двухтаўровых бэлек і жалезабетонных пліт, заставаліся ў адносна добрым тэхнічным стане. У той жа час драўляныя канструкцыі перакрыццяў паддашша і кроквеннай сістэмы былі цалкам знішчаны пажарам, а астатнія ацалелыя драўляныя канструкцыі былі раскранены.

Па выніках абследавання была зроблена выснова, што будынак можа быць адноўлены пад гарнізонны Дом афіцэраў у ранейшым аб'ёме і вонкавым архітэктурным афармленні⁸.

Паводле некаторых звестак, будынак быў уведзены ў эксплуатацыю ўжо ў 1947 г.⁹. Аднак архіўная дакументацыя сведчыць, што праект аднаўлення быў распрацаваны ў 1951–1953 гг., а тэхнічнае абследаванне каробкі былога Дома Чырвонай арміі з мэтай магчымага аднаўлення было праведзена толькі 25.05.1951 г. Праектныя работы выконваліся ў Мінску ў інстытуце «Ваенпраект» у 1951–1953 гг.¹⁰. Можна меркаваць, што будаўнічыя работы былі завершаныя ў сярэдзіне 1950-х гадоў.

Дом афіцэраў функцыянаваў да пачатку 1990-х гадоў, калі ваенныя ўстановы пакінулі будынак. У 1993 г. у ім размясціўся Полацкі філіял Беларускага камерцыйнага інстытута кіравання, а з пачатку 2000-х гадоў – Полацкая дзіцячая школа мастацтваў. У 2011 г. частка канструкцый будынка была прызнана аварыйнай, у выніку чаго будынак быў адселены і занесены ў спіс аб'ектаў, якія падлягаюць разбурэнню¹¹.

21 красавіка 2021 г. будынак былога Дома афіцэраў быў перададзены з раённай уласнасці ў рэспубліканскую і перайшоў на баланс УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт імя Еўфрасінні Полацкай». Гэта стала пачаткам правядзення комплексных даследаванняў распрацоўкі праектнай дакументацыі для яго аднаўлення. У чэрвені 2023 г. быў распачаты капітальны рамонт з мадэрнізацыяй будынка і яго прыстасаваннем пад навучальны корпус універсітэта. Будаўнічыя работы завяршыліся ў чэрвені 2024 г.

Архітэктурна-гістарычныя адметнасці: вонкавы выгляд. З часу пасляваеннага аднаўлення ў 1950-х гг. будынак не падвяргаўся маштабным перабудовам, а яго эксплуатацыйны стан падтрымліваўся выключна за кошт бягучага рамонту. Гэта спрыяла паступовай дэградацыі гістарычнага выгляду, але не прывяло да яго кардынальнай змены: будынак у значнай ступені захаваў гістарычныя адметнасці архітэктуры сярэдзіны XX ст., якія былі зафіксаваныя і падрабязна вывучаны падчас правядзення комплексных навуковых даследаванняў.

Праведзеныя архіўныя і натурныя даследаванні сведчаць, што архітэктурнае аблічча фасадаў захавалася да пачатку работ на аб'екце без прынцыповых змен, за выключэннем колеравага рашэння і дробных страт, выкліканых уздзеяннем часу і адсутнасцю належнага догляду.

Будынак з'яўляецца прыкладам архітэктуры постканструктывізму. У спалучэнні аб'ёмаў розных функцыянальных частак і агульнай кампазіцыі прасочваецца выразная стылістыка канструктывізму. Пры гэтым будынак характарызуецца сіметрыяй, уласцівай класічнай архітэктуры. Фасады, выкананыя ў канструктывісцкіх прапарцыях і кампазіцыйных прыёмах, аздоблены класічным дэкорам. Галоўны фасад найбольш набліжаны да неакласічнай архітэктуры дзякуючы выкарыстанню актыўнага порціка з прапарцыямі класічнай ордарнай сістэмы. Дэталёвая перапрацоўка дэкаратыўных элементаў сведчыць пра ўплыў стылістыкі ар-дэко. Асаблівую цікавасць уяўляюць стылізаваныя капітэлі, якія ў прапарцыях і сілуэце нагадваюць класічныя ордарныя формы, але пры гэтым дэманструюць іх стылістычнае пераасэнсаванне.

Падчас паваеннага аднаўлення будынка змяненні не закранулі дэкаратыўнага афармлення фасадаў. Згодна з актам агляду будынка 1951 года, нават праз пяць гадоў пасля пажару тынкоўка фасадаў захоўвалася ў здавальняючым стане на плошчы да 75% (патрабаваліся толькі бягучы рамонт і перацірка), а 25% тынкоўкі неабходна было выканаць нанова¹². Форма дэкаратыўных элементаў у дэталях адпавядае фотафіксацыі аб'екта, выкананай перад паваенным аднаўленнем будынка.

Падчас правядзення работ у 2023–2024 гг. гістарычная аддзелка была захаваная і адрэстаўраваная. Быў адноўлены раней страчаны парапет над уваходам дваровага фасада. Дэталіроўка парапета над уваходам галоўнага фасада патрабуе аднаўлення ў будучым.

Архітэктурна-гістарычныя адметнасці: інтэр'еры. Згодна з абследаваннем 1951 года, у адрозненне ад фасадаў, тынкоўка ўнутры будынка знаходзілася ў незадавальняючым стане. Фотафіксацыя таго часу сведчыць пра абшырныя сляды замаканняў тынкоўкі сцен і столі, а на асобных паверхнях аддзелка ўжо цалкам адсутнічае¹³.

Аналіз фотаздымкаў^{14,15} дае ўяўленне пра агульную стылістыку першапачатковых інтэр'ераў і характар паваенных зменаў. Як і фасады, інтэр'еры былі набліжаны да агульнай неакласічнай стылістыкі з дадаткам мадэрнісцкіх элементаў. Увагу прыцягваюць у першую чаргу калоны і пілястры ў розных памяшканнях. Яны ўяўляюць сабой ар-дэко-стылізацыю класічных ордараў і камбінацыю розных гістарычных стыляў: на пілястрах у актавай залі былі геаметрычна стылізаваны іанічныя капітэлі з актыўна высунутымі па баках валютамі, а на каланадзе галоўнай лесвіцы – камбінацыя дарычнай і егіпецкай капітэлі з артаментальнымі паліхромнымі дэкаратыўнымі размалёўкамі (малюнак 4).

⁸ Гл. зноску 3.

⁹ Гл. зноску 1.

¹⁰ Гл. зноску 2.

¹¹ Гл. зноску 1.

¹² Гл. зноску 2.

¹³ Гл. зноску 2.

¹⁴ Гл. зноску 2.

¹⁵ Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-7021. Оп 128, 151: «Альбом разрушений в городе Полоцк...».

а – калоны вестыбюля пры актавай зале: камбінацыя дарычнай і егіпецкай капітэлі з артаментальнымі паліхромнымі дэкаратыўнымі размалёўкамі;
б – геаметрычна стылізаваныя іанічныя капітэлі актавай залы

Малюнак 4. – Рэшткі першапачатковага аздаблення інтэр'ераў. Фрагменты фота 1950-х гг.¹⁶

Падчас павасеннай рэканструкцыі былі захаваны даваенныя планіровачныя і кампазіцыйныя рашэнні інтэр'ераў, аднак усё дэкаратыўнае афармленне было выканана нанова ўжо ў цалкам класічных формах, уласцівых павасеннай архітэктуры.

На момант пачатку практных і даследчых работ у 2021 годзе інтэр'ернае аздабленне захавалася амаль у поўным аб'ёме, хоць колеравая гама была цалкам змененая, а стан аддзелкі другога паверха праз рэгулярнае замаканне – перадаварыйны. У ходзе даследаванняў была выкананая падрабязная фіксацыя аўтэнтычных элементаў. Падчас правядзення работ яны былі адрэстаўраваныя або заменены дакладнымі копіямі. Акрамя таго, памяшканням вярнулі насычаны гістарычны неакласічны каларыт на падставе вынікаў фізіка-хімічных даследаванняў¹⁷.

У будучыні спатрэбіцца дадатковае аднаўленне некаторых прафіляваных цяг і ўдакладненне прынцыпу раскаляроўкі элементаў у вестыбюлі другога паверха на падставе гістарычных матэрыялаў. Аднак ужо цяпер адноўленыя інтэр'еры Дома афіцэраў з'яўляюцца яго адметнасцю і ў высокай ступені адлюстроўваюць стылістычныя асаблівасці неакласічнай архітэктуры 1940–1950-х гадоў.

Колеравае рашэнне фасадаў. Асобны комплекс даследаванняў быў прысвечаны вызначэнню колеравага рашэння фасадаў будынка. Праведзеныя фізіка-хімічныя даследаванні дазволілі выявіць і храналагічна суаднесці фарбавальныя слаі на розных элементах фасадаў, а таксама вызначыць іх колеры.

Для ўдакладнення вынікаў лабараторных даследаванняў на фасадах былі раскрыты ўчасткі розначасовага аздаблення, што дазволіла дакладней вызначыць яго колеравы тон і падабраць сучасныя аналагі фарбаў на аснове выфарбовак (малюнак 5). Дзякуючы фотафіксацыі аб'екта, зробленай у 1941–1944 і 1950–1970-х гадах, быў прааналізаваны прынцып раскаляроўкі асобных элементаў фасадаў і выяўлены адметныя прыёмы іх афармлення. Вынікі даследаванняў далі магчымасць выканаць дакладныя графічныя рэканструкцыі вонкавага выгляду будынка на момант яго будаўніцтва і пасля наступных рамонтаў.

¹⁶ Гл. зноску 2.

¹⁷ Гл. зноску 4.

а – раскряцце гістарычных фарбавальных пластоў на бучардзе руста;
б – раскряцце гістарычных фарбавальных пластоў плоскасці сцяны будынка;
в – стратыграфічны аналіз фарбавальных пластоў цэнтральнай часткі руста (мікрафотаздымак):
0 – тынк; **1** – першы фарбавальны шэра-сіні слой; **2** – падрыхтоўчы слой; **3** – фарбавальны слой цёмна-охрысты;
4 – падрыхтоўчы слой; **5** – фарбавальны слой светла-жоўты; **6** – фарбавальны слой малочна-белы

Малюна 5. – Раскряцці і стратыграфічны аналіз гістарычных фарбавальных пластоў на фасадзе будынка

Асноўны колер плоскасцяў сцен першапачаткова быў стрыманым блакітным (аналаг Lazur 90 – каталог колераў Caparol 3D-System Plus). Выступаючы дэкор фасадаў вылучаўся двума колерамі: цёмным шэра-сінім (аналаг Lago 15) і светлым малочна-белым (аналаг Palazzo 120). Цёмным афарбоўваліся карніз і асноўныя цягі, фактурны цэнтр рустоў, сандрыкі вокнаў і цокаль. Светлымі былі калоны і пілястры, рамкі і зубцы парапетаў, выступаючы дэкор цэнтральнай часткі галоўнага і дваровага фасадаў, зубцы антаблемента, падаконныя дэкарацыі першага паверха, а таксама рамкі вокнаў другога паверха.

Пры даследаваннях улічвалася, што падчас вайны фасады будынка былі пакрытыя маскіровачнай афарбоўкай цёмнай фарбай, каб імітаваць ваенныя пашкоджанні, робячы будынак менш прыкметным. Фарба была нанесеная нераўнамерна па фасадах тонкім пластом, хутчэй за ўсё, распылам. Выяўленыя слаі шэра-сіняй і блакітнай вапнавай фарбы, наадварот, уяўлялі сабой шчыльны раўнамерны пласт і адносіліся менавіта да аздабленых слаёў.

Акрамя самога колеравага рашэння варта адзначыць і іншыя адметнасці афарбоўкі і аздаблення фасадаў. Асаблівую ўвагу прыцягвае двухколерае рашэнне прафіляваных арачных цяг над вокнамі першага паверха, абрамленняў і філёнгаў вокнаў другога паверха галоўнага фасада, дзе элементы былі афарбаваныя ў два колеры з расфарбоўкай па абломах. Таксама верхнія цягі фрыза (пад карнізам) мелі блакітны колер, аналагічны асноўнаму колеру фасадаў, а не колеры, выкарыстаныя для вылучэння аб'ёмных дэкарацый (малюнак 6). Такі прыём візуальна «адрываў» цёмны карніз ад светлага фрыза.

Яшчэ адной адметнасцю было выкарыстанне фактурнай тынкоўкі на глухіх плоскасцях па баках уваходнай каланады. Пры аднолькавым колеры фасада рознасць фактур стварала візуальны эфект «шахматнай дошкі» (гл. малюнак 6). Падобны прыём вядомы ў павяненнай архітэктуры пры аздабленні руставаных плоскасцяў фасадаў, напрыклад, на будынках па вул. К. Маркса, 50, вул. Чырвонаармейская, 6, пр. Незалежнасці, 65 у Мінску. Блізкае кампазіцыйнае рашэнне можна назіраць у афармленні фасадаў Дома культуры «Мір» у Саратаве.

Колеравае рашэнне фасадаў Дома афіцэраў у Полацку варта асаблівай увагі не толькі з эстэтычнага, але і з гісторыка-архітэктурнага гледзішча. Яно адрозніваецца ад звыклых для архітэктуры постканструктывізму і савецкага неакласіцызму рашэнняў, бо не адпавядае дамінуючай стылістыцы і архітэктурнай палітыцы таго часу.

Неакласічная савецкая архітэктура традыцыйна характарызуецца выкарыстаннем охрыстых, тэракотавых, шэрых адценняў, якія адсылаюць да колераў натуральнага каменню, з невялікай колькасцю ці адсутнасцю кантрасных дэкаратыўных элементаў.

Выкарыстанне блакітных адценняў у афарбоўцы фасадаў будынкаў 1930-х гадоў з'яўляецца нетыповым. Блакітныя і сінія адценні выкарыстоўваліся рэдка ў якасці асноўных колераў фасадаў у архітэктуры постканструктывізму і неакласіцызму. Такі каларыт афарбоўкі больш характэрны для інтэр'ераў або акцэнтных дэкаратыўных уставак (малюнак 7).

Прымяненне больш шырокай палітры і кантрасных спалучэнняў сведчыць пра ўплыў яшчэ мадэрнісцкіх плыняў у творчасці архітэктара. Але цікавым з'яўляецца факт рэалізацыі падобных рашэнняў пасля 1936 г., нягледзячы на фактычную забарону «не класічнай» архітэктуры. Магчыма, выбар больш яркіх і нестандартных адценняў быў спрычынены пажаданнямі саміх заказчыкаў зрабіць будынак больш эфектным і прывабным, падкрэсліць яго важнасць.

У любым выпадку, першапачатковае аздабленне фасадаў робіць Дом афіцэраў у Полацку рэдкім і каштоўным прыкладам нестандартнага колеравага падыходу ў савецкай архітэктуры 1930-х гадоў і патрабуе больш падрабязнага даследавання.

Малюнак 6. – Фрагмент галоўнага фасада. Фота 1941–1944 гг.
Выразна бачныя прынцып расфарбоўкі элементаў і фактурная «шахматная» аддзелка

Малюнак 7. – Арыгінальнае колеравае рашэнне будынка. Графічная рэканструкцыя (фотамантаж)

Пры рэканструкцыі 1951–1953 гг. будынак быў пафарбаваны ў адзін цёмны охрысты колер (аналаг Maril 105), без выдзялення іншым колерам дэкаратыўных элементаў – распаўсюджаны прыём савецкай некласічнай архітэктуры. Пра гэта сведчаць вынікі фізіка-хімічных даследаванняў, а таксама гістарычныя чорна-белыя фотаздымкі 1950–1960-х гг., на якіх не назіраецца адрознення ў насычанасці тона розных плоскасцяў і элементаў¹⁸.

Мяркуючы па гістарычных фотаздымках будынка, у 1970–1980-я гады колеравае рашэнне і прынцып раскаляроўкі былі зменены: плоскасці фасадаў ужо пафарбаваны насычанай жоўтай охрай, а выступаючы дэкор і калоны – пабеленыя^{19,20}. Гэты прынцып, з нязначнымі змяненнямі тона і насычанасці афарбоўкі, захоўваўся і пры далейшых рамонтах да сярэдзіны 2000-х гадоў, калі плоскасць сцяны першага паверха была вылучана блакітным колерам.

Такім чынам, ад моманту будаўніцтва полацкі Дом афіцэраў меў тры прынцыпова розныя колеравыя схемы. Аналіз іх гістарычнай вартасці і наяўнага горадабудаўнічага кантэксту дазволіў прыняць рашэнне пра неабходнасць аднаўлення каларыту 1930-х гг. Першае колеравае рашэнне мае найбольшую гістарычную і стылістычную значнасць, а таксама статыстычную ўнікальнасць. Яно з’яўляецца неад’емнай часткай архітэктурнай канцэпцыі фасадаў, якія захаваліся без пазнейшых змен. Пасля паваеннага аднаўлення будынак не займеў новага, трывалага ў часе архітэктурнага аблічча, а яго адасобленае размяшчэнне спрыяе самастойнаму ўспрымання ў структуры гарадской забудовы.

На фінальнай стадыі будаўніцтва заказчыкам работ было ўзнята пытанне аб карэкціроўцы раней распрацаванага і ўзгодненага колеравага рашэння фасадаў у блакітных танах на охрыстае – больш звыклае і блізкае да колеравай гамы, якая існавала да пачатку работ. У сувязі з гэтым у праектную дакументацыю былі ўнесены адпаведныя змены. Пры захаванні насычанасці і асноўнага прынцыпу размеркавання колераў па фасадах быў зменены іхны тон: блакітны – на жоўтую охра, шэра-сіні – на тэракотавы.

Навуковым кіраўніком аб’екта было падрыхтавана абгрунтаванне неабходнасці змены праектных рашэнняў (з лютага 2024 года гэтыя абавязкі выконвала А.А. Байнак). У якасці асноўнага аргументу прыводзілася хібнае дапушчэнне, што фасады будынка былі моцна пашкоджаны ў выніку разбурэнняў 1944 года, а яго сучасны выгляд сфармаваўся падчас паваеннай рэканструкцыі, калі ў Беларусі “фармаваўся манументальны і ўрачысты архітэктурны стыль, які адлюстроўваў веліч Перамогі”. Таксама адзначалася, што новыя колеры выбраны на падставе аналізу аналагічных аб’ектаў таго часу, а светла-жоўтыя і аранжавыя адценні забяспечваюць гарманічнае ўспрымання будынка ў гарадскім асяроддзі. Таму, згодна з абгрунтаваннем А.А. Байнак, рэстаўрацыя мусіць арыентавацца на пасляваенны выгляд будынка, а не на арыгінальнае колеравае рашэнне 1930-х гадоў²¹. Аднак вынікі праведзеных даследаванняў, апісаныя вышэй, сведчаць пра навуковую неабгрунтаванасць такога падыходу.

У выніку рэалізацыі рашэнні сфармавалі новы вобраз аб’екта, які мае ўскоснае дачыненне як да першапачатковага аўтарскага рашэння, так і да паваеннага выгляду будынка.

З аднаго боку, безумоўна станоўчым аспектам з’яўляецца захаванне авангардных рашэнняў кантраснай расфарбоўкі і адпаведнай насычанасці колераў аўтарскага праекта. З іншага боку, у гістарычным «блакітным» варыянце два колеры аднаго тону з рознай насычанасцю стваралі больш цэласнае і гарманічнае ўспрымання будынка, а таксама з’яўляліся ўнікальным гістарычным прыкладам архітэктурнай палітры свайго часу.

Заклучэнне. Праведзеныя ў 2021–2024 гг. даследаванні сталі першай комплекснай спробай вывучэння Дома афіцэраў у Полацку. У ходзе работ былі даследаваны будаўнічая гісторыя аб’екта, яго архітэктурныя і мастацкія асаблівасці, вызначаны асноўныя вартасці і выканана дакладная фіксацыя фасадаў і інтэр’ераў. Вынікі даследаванняў пакладзены ў аснову праекта капітальнага рамонту з модернізацыяй, што дазволіла максімальна захаваць аўтэнтычныя элементы і аднавіць страчаныя дэталі гістарычнага аблічча.

На сучасным этапе Дом афіцэраў уведзены ў эксплуатацыю, забяспечана захаванне гістарычнага аб’екта і яго функцыянальнае выкарыстанне. Аднак асобныя аспекты гісторыі будынка застаюцца недастаткова вывучанымі і патрабуюць далейшага даследавання. Акрамя таго, існуюць рэстаўрацыйныя пытанні, якія неабходна ўлічваць пры планаванні наступных рамонта-рэстаўрацыйных работ.

Дом афіцэраў узведзены паміж 1937–1940 гг. паводле тыпавога праекта клуба на 750 месцаў, распрацаванага Цэнтральным Ваенпраектам. Пытанне аўтарства застаецца адкрытым: верагодна, што да распрацоўкі праекта меў дачыненне ўкраінскі савецкі архітэктар І.Ю. Каракіс, аднак дакладная ступень яго ўдзелу, асабліва ў фарміраванні фасадных рашэнняў, патрабуе далейшага даследавання.

Будынак з’яўляецца прыкладам архітэктуры постканструктывізму, у якім першапачатковыя канструктывісцкія рашэнні спалучаюцца з класічнай ордарнай кампазіцыяй, модернізаванай характэрнымі для ар-дэко формамі дэталей і дэкаратыўных элементаў. Адметнасцю з’яўляецца арыгінальнае колеравае рашэнне фасадаў у блакітных танах

¹⁸ Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік (НПГКМЗ). – фота з фондаў.

¹⁹ Гл. зноску 1.

²⁰ У Дома Офицеров // Retro View of Mankind’s Habitat. – URL: <https://pastvu.com/p/854105> (дата обращения: 20.05.2025).

²¹ Обоснование принятых проектных решений по объекту: «Капитальный ремонт с модернизацией здания по адресу: г. Полоцк, ул. Толстого, 8». Внесение изменений (корректировка цветового решения фасадов) / ЧПУП «АнкорПроект»; науч. рук. Е.А. Байнак. – Полоцк, 2024.

з кантрасным вылучэннем дэкаратыўных элементаў. Такое спалучэнне класічных архітэктурных форм і мадэрнісцкай дэкаратыўнасці адлюстроўвае пошук індывідуальнасці і дадатковай выразнасці ў межах савецкай неакласічнай архітэктуры. Гэта робіць будынак важным аб'ектам для вывучэння архітэктурных тэндэнцый 1930-х гадоў.

Нягледзячы на ваенныя разбурэнні, фасады захавалі дэталі першапачатковага праекта. Дэкаратыўнае афармленне інтэр'ераў было зменена падчас аднаўлення будынка ў 1951–1953 гг. Наяўныя гістарычныя матэрыялы даюць агульнае стылістычнае ўяўленне пра характар унутранага аздаблення. Дадатковае вывучэнне архіўных крыніц да 1944 года можа даць больш дакладную інфармацыю пра першапачатковыя інтэр'ерныя рашэнні.

У перспектыве неабходна працягнуць працу над аднаўленнем страчаных элементаў фасадаў і інтэр'ераў, якія не былі ўзноўлены падчас апошніх рамонтна-рэстаўрацыйных работ. Важнай задачай застаецца аднаўленне першапачатковага колеравага рашэння, якое з'яўляецца адным з ключавых складнікаў мастацкай і стылістычнай самабытнасці будынка. Гэтыя меры дазваляць не толькі аднавіць яго аўтэнтычны архітэктурны вобраз, але і ўзбагаціць культурную спадчыну Полацка яшчэ адным унікальным аб'ектам.

ЛІТАРАТУРА

1. Юнаков О. Архитектор Иосиф Каракис. – Нью-Йорк: Алмаз, 2016. – 544 с.
2. Олейник Е. Архитектор, который решил формулу Киева // Архитектура и Престиж. – 2002. – № 2(22). – С. 114.
3. Червинский Д. Жизнь замечательных людей: Вековой юбилей зодчего // Киев Еврейский. – 2002. – № 8(25) август. – С. 6.
4. Екимов. Дом Авивции: [о строительстве дома авиации в Воронеже] // Воронежская Коммуна. – 1935.
5. Корнефельд Я.А. Да здравствует XX годовщина Красной армии! / Техн. ред. З.Г. Амальрик // Архитектурная газета. Приложение к № 11. – М., 1938. – Февраль.
6. Георгиевский М. Типовые проекты строительства массовых здания Красной Армии : Иллюстрированное приложение к «Строительной газете» / отв. ред. А.А. Мандругин. – Москва, 1940. – № 4(56) январь.

REFERENCES

1. Yunakov, O. *Arkhitektork Iosif Karakis*. – N'yu-Iork: Almaz, 2016. – 544 s. (In Russ.).
2. Oleinik E. Arkhitektork, kotoryi reshil formulu Kieva // *Arkhitektura i Prestizh*. – 2002. – № 2(22). – S. 114. (In Russ.).
3. Chervinskii D. Zhizn' zamechatel'nykh lyudei: Vekovoi yubilei zodzhego // *Kiev Evreiskii*. – 2002. – № 8(25) avgust. – S. 6. (In Russ.).
4. Ekimov. Dom Avivtsii: o stroitel'stve doma aviatsii v Voronezhe // *Voronezhskaya Kommuna*. – 1935. (In Russ.).
5. Kornefel'd Y.A. Da zdravstvuet KhKh godovshchina Krasnoi armii! / Tekhn. red. Z.G. Amal'rik // *Arkhiteturnaya gazeta. Prilozhenie k № 11*. – 1938. – Fevral'. (In Russ.).
6. Georgievskii M. *Tipovye proekty stroitel'stva massovykh zdaniya Krasnoi Armii: Illyustrirovannoe prilozhenie k «Stroitel'noi gazete»* / отв. red. A.A. Mandrugina. – Moskva, 1940. – № 4(56) yanvar'. (In Russ.).

Поступила 24.11.2025

ЗДАНИЕ БЫВШЕГО ДОМА ОФИЦЕРОВ В ПОЛОЦКЕ: ИТОГИ ИССЛЕДОВАНИЙ 2021–2024 ГОДОВ

Р.А. ЗАБЕЛЛО

(ООО «Научно-проектный центр «РЕСТАБИЛИС», Минск)

В статье представлены результаты научных исследований, проведённых в 2021–2024 годах в рамках разработки проектной документации и реализации проектных решений по капитальному ремонту с модернизацией здания бывшего Дома офицеров в Полоцке. Актуализированы сведения об истории строительства объекта, проанализированы первоначальные проектные решения и выявлены аналогичные объекты, созданные по схожим типовым проектам. Особое внимание уделено проблеме авторства: на основе анализа архивных материалов и применения сравнительного метода выдвигается гипотеза о причастности к проекту архитекторов Иосифа Каракиса, Николая Гайгарова и Владимира Новосадова. Представлена графическая реконструкция первоначального цветового решения фасадов здания. Определена историческая и архитектурная ценность памятника, а также обозначены ключевые задачи по его восстановлению и сохранению. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию советской общественной архитектуры межвоенного периода и формируют основу для дальнейшего планирования реставрационных работ.

Ключевые слова: Дом офицеров в Полоцке, научные исследования, реконструкция, реставрация, Иосиф Каракис, Николай Гайгаров, исторический колорит архитектуры, советская архитектура, неоклассицизм, постконструктивизм, ар-деко.

**BUILDING OF THE FORMER OFFICERS' HOUSE IN POLACK:
RESULTS OF RESEARCH CONDUCTED IN 2021–2024****R. ZABELA***(Center of architectural conservation “RESTABILIS”, Minsk)*

The article presents the results of research conducted between 2021 and 2024 during the development of design documentation and the implementation of design solutions for the capital repair and modernization of the former Officers' House in Polack. The study clarifies the history of the building's construction, analyzes its original architectural design, and identifies analogues created according to a similar standard project. Particular attention is devoted to the issue of authorship: based on archival materials and comparative analysis, a hypothesis is proposed regarding the participation of architects Joseph Karakis, Nikolay Gaigarov, and Vladimir Novosadov in the project. The article also includes a graphic reconstruction of the original façade color scheme. The historical and architectural value of the monument is defined, and the main challenges related to its restoration and preservation are outlined. The results contribute to the broader understanding of Soviet public architecture of the interwar period and provide a basis for further conservation planning.

Keywords: *Polack, Officers' House in Polack, research, reconstruction, restoration, Joseph Karakis, Nikolai Gaigarov, historical color scheme of architecture, Soviet architecture, neoclassicism, post-constructivism, art deco.*